

BENE KRISZTIÁN

MOSZT KÖNYVEK

A MODERNKORI OROSZORSZÁG ÉS SZOVJETUNIÓ TÖRTÉNETI

KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYSOROZATA¹

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Interdiszciplináris Doktori Iskolája *Európa és a magyarság a 18-20. században* című doktori programja az iskola alapítójának és programvezetőjének, Ormos Mária akadémikusnak a javaslatára 2004-ben úgy döntött, hogy önálló kutatóműhelyt hoz létre a szovjetológiai-történeti ruszisztikai tárgyú kutatások összefogása céljából. Ez a döntés annak is köszönhető, hogy ekkorra értek meg a személyi és tárgyi feltételek a dél-dunántúli régióban ahhoz, hogy a történettudomány ezen sokáig elhanyagolt területe saját műhelyt alkothasson. Jól mutatja ezeknek a körülményeknek a meglétét az a tény, hogy az egyetemen és a régió más intézményeiben dolgozó kollégák mellett számos tehetséges doktorandusz és egyetemista is tevékeny módon vette ki részét a meginduló közös munkából.

A 2004 nyarán Bebesi György egyetemi docens vezetésével létrejött ruszisztikai műhely, amely a *MOSZT – Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport* – nevet kapta, elsődleges feladatának tekintette (és tekinti ma is), hogy összehangolja a Pécsi Tudományegyetemen és a régióban a történettudomány ez irányú kutatásait. Ennek keretében szorosán együttműködik a térség szervezeti és tudományos közegével, így az Interdiszciplináris Doktori Iskolán és az érintett szaktanszékeken kívül itt találjuk a Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatóközpontot, a Pécsi Akadémiai Bizottság Filozófia-, Történettudomány és Néprajztudományok Szakbizottsága Kelet- és Közép-Európa Története Munkabizottságát, az ELTE Ruszisztikai Intézetét, illetve annak Kelet-Európa Tanszékét.

¹ Jelen írás a 2014. április 14-én *Harsányi Iván, Kolontári Attila, Dávid Ferenc, Huszár Mihály és Sashalmi Endre* tolmácsolásában elhangzott könyvbemutató előadások szóbeli és írásos változatainak felhasználásával készült, amelyért ezúton is szeretném hálás köszönetemet kifejezni nekik.

A kutatócsoport megalakulása óta eltelt tíz év szolgált alkalmat arra, hogy áttekintsük a ruszisztikai műhely teljesítményének egyik leglátványosabb részét, nevezetesen azokat a tudományos kiadványokat, melyek ebben az időszakban láttak napvilágot az itt dolgozó kutatók erőfeszítéseinek köszönhetően.

A meginduló munka keretében eleinte szakmai műhelyvitákra, sajtóbemutatókra került sor, majd 2005 októberében a MOSZT az orosz forradalom 100 éves évfordulójának tiszteletére *Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom* címmel megtartotta első konferenciáját is. A hazai tudományos élet jeles képviselőinek részvételével lebonyolított rendezvény a kutatócsoport tevékenységének bemutatását és számos fiatal pécsi történész országos szakmai nyilvánosság előtt történő bemutatkozását is lehetővé tette. A szakmai műhely ehhez az alkalomhoz kapcsolódva *MOSZT Könyvek* címmel egy új könyvsorozatot is útjára indított. A Bebesi György által szerkesztett sorozat első kötete 2006-ban látott napvilágot.²

A tanulmánykötet nem csupán a konferencián elhangzott előadások írott változatait tartalmazza, hanem egyúttal a műhely tagjainak a konferencia tiszteletére készített írásait is közreadja. A szerzők között a professor emeritustól az egyetemi hallgatógig a tudományos élet minden állomásának képviselői helyet kaptak, mivel a műhely felvállalt céljai között szerepel a kiforrott munkák közzlése mellett a fiatal kutatók első „szárnypróbálgatásainak” támogatása is. Ennek megfelelően a kötetben található tizenöt írás által feldolgozott témák is igen sokszínűek, ami lehetővé teszi, hogy az első orosz forradalom különböző szempontok szerinti bemutatásán túl a 20. század első felének orosz és szovjet történelmének számos más részlete is a tudományos közönség elé kerüljön.

Az előbbi csoportot erősítik Bebesi György írásai is, aki három tanulmányt is jegyez a kötetben: *Az Ohrana. A cári monarchia utolsó időszakának politikai rendőrsége*, *A „Virtuóz Provokátor”*. *Jevno Azef, a legendás kettősügynök* (Polgár Tamással közösen), *A feketeszázasság és az első orosz forradalom*. Mint az írások száma és változatos témaválasztása is mutatja, Bebesi György a korszak kiváló ismerője, aki számos aspektusból járta körbe az orosz forradalom eseményeit. Különösen érdekes harmadik tanulmánya, melyben a hazánkban korábban kevésbé ismert feketeszázasság mozgalmát mutatja be. Ennek révén nem csupán a szervezet átfogó történetével, hanem tagjainak az első orosz forradalomban játszott szerepével is megismerkedhetnek az olvasók. A szélsőjobboldal orosz képviselőinek bemutatása rendkívül hasznos lehet a forradalmi eseményeket egyébként jól ismerők számára is.

² POLGÁR TAMÁS (szerk.): *„Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom”. Előadások és tanulmányok az első orosz forradalom 100 éves évfordulója alkalmából*. MOSZT, Pécs, 2006. 241 o.

Rendkívül érdekes olvasmányt jelent Harsányi Iván *Az 1905-ös oroszországi forradalom nemzetközi és belső feltételrendszere* című tanulmánya, melyben a Pécsi Tudományegyetem professor emeritusa egy rendkívül széles látókörű és kiemelkedő tudásról tanúskodó megközelítésben vizsgálja a forradalom kirobbanásához vezető út állomásait. A szerző írása második felében a belső körülmények átfogó elemzésén túl kiemelten foglalkozik a nemzetközi forradalmi ideológia fejlődésével, valamint az orosz eszmerendszer ehhez képest tapasztalható lemaradásával, amely fontos szerepet játszott az orosz forradalom korlátozott sikerében és determinálta a forradalmi események későbbi megismétlődését.

A fiatal kutatók írásai közül meg kell említenünk Fojtik Ádám egyetemi hallgató *Narodnaja Volja – az első modern terrorszervezet* című írását, amelyben a fiatal kutató a narodnyik mozgalom terrorakcióinak történetébe nyújt alapos betekintést, amelyek változó sikerű eredményei – többek között II. Sándor cár meggyilkolása – komoly szerepet játszottak az orosz politikai rendszer konzervatív elemeinek újbóli megerősödésében. A hazai szakirodalomra támaszkodó, átfogó írás igen szép teljesítmény egy tudományos pályája elején álló egyetemi hallgatótól.

A tudományos műhely kezdésként egy magas színvonalú, a kutatók és a téma iránt érdeklődők számára egyaránt jól használható tanulmánykötetet jelentetett meg, amely megalapozta a későbbi kiadványok színvonalát.

Az úttörő jellegű kötet egy sikeres kezdeményezés első állomását jelentette, melyet szerencsés módon rövid időn belül újabbak is követtek. A MOSZT Könyvek második kötete két évvel később, 2008-ban jelent meg és alapvetően új stílust képviselt, mivel a tudományos műhely tagjai ezúttal tanulmánykötet helyett egy forráskiadvánnyal jelentkeztek. Az *Azef levelei: 1893–1917. „Piszmá Azefa: 1893–1917” (Egy kettősügynök hagyatékából)*³ című könyv közvetlen eredménye a kutatócsoport korábbi erőfeszítéseinek, melyekkel hozzá kívántak járulni az orosz történelmi források jobb megismeréséhez. Ezek közül is kiemelkedtek azok, amelyek szervezeteket és intézményeket mutatnak be, mivel ezek segítségével lehet áttekinteni azokat a háttérben meghúzódó működési mechanizmusokat, melyek korábban nagyrészt ismeretlenek voltak a történettudomány képviselői számára. Különösen fontos helyet foglalnak el a titkosszolgálati eszközöket is alkalmazó cári politikai rendőrségre, az Ohranára és annak ügynökeire vonatkozó források, hiszen ez a szervezet sok szempontból

³ KOLONTÁRI ATTILA–LENGYEL GÁBOR (szerk.): *Azef levelei: 1893–1917. „Piszmá Azefa: 1893–1917” (Egy kettősügynök hagyatékából)*. Forráskiadvány. Terra, Moszkva, 1994. MOSZT-ABTL, Pécs–Budapest, 2006. 230 o.

közvetlen elődszervezete, de legalábbis előképe volt a szovjet korszak hírhedt rendőrségi és titkosszolgálati szerveinek, így a közzétett forrásoknak köszönhető jobb megismerése lehetővé teszi a többi utódszerv tevékenységének megértését is.

A MOSZT Kutatócsoport által közreadott kötet a Terra moszkvai szakkiadó 1994-ben megjelent, az eszer pártba beépített leghíresebb titkos ügynök, Jevgenyij Filippovics Azef leveleinek széleskörű válogatását tartalmazó könyvének magyar nyelvű kiadása. Bár a teljes levelezés – konspiratív okokból kifolyólag – érthető módon nem maradt fenn, az orosz kutatók az Orosz Föderáció Állami Levéltárában (GARF) végzett kutatások eredményeként megtalált hozzávetőlegesen ezer levélből azt a kétszázat választották ki, látták el jegyzetekkel és adták közre, mely érdemi információkat tartalmazott Azef működésével kapcsolatban. Az elvégzett munka jelentőségét jól érzékelteti az a tény is, hogy a kötetben közzétett levelek nyolcvan százaléka korábban semmilyen formában nem jelent meg, így eltérő információtartalmuk ellenére igen komoly szakmai előrelépést jelentenek a korábbi hiányos és hibás adatok kiegészítése és kijavítása felé. Jelentős segítséget nyújtanak ahhoz is, hogy az olvasó rajtuk keresztül megismerje a Belügyminisztérium, az MVD belső működését, az Ohrana szerkezeti felépítését és aktivitását, valamint ezzel párhuzamosan az illegalitásban működő terrorista eszer párt harci szervezeteinek felépítését, kommunikációját és különböző akcióit. A levelek történeti forrásértékükön kívül rendkívül érdekes betekintést nyújtanak egy beépülve tevékenykedő titkos ügynök életébe is, hiszen hűen beszámolnak Azef lelkivilágáról, problémáiról, vívódásairól, pénzhűségéről és másokkal fenntartott emberi és szakmai kapcsolatairól.

A magyar kiadás minden szempontból követi az eredeti orosz változatot, ennek megfelelően a levelek kronológiája, iratkezelési gyakorlata, levéltári lelőhelyük jelölése is megegyezik az orosz kiadás struktúrájával. Ebből kifolyólag a kötet tartalmazza D. B. Pavlov történésznek a levelek elé írt színvonalas bevezető tanulmányát is, mely átfogó módon bemutatja Azef életét és a korszak legfontosabb eseményeit, valamint ismerteti a levelek történetét. A tanulmányban csupán minimális változtatást eszközöltek a szerkesztők, mivel az eredeti jegyzetapparátust a kiadó engedélyével némiképp bővítették azon személyekkel kapcsolatban, akik az orosz közönség számára jól ismertek, de a magyar olvasó számára szükséges lehet bemutatásuk. Ezek a kiegészítések a lábjegyzet-apparátusban az eredetitől eltérő szedéssel találhatók.

A kötet előszavából az is kiderül, hogy a levelek fordítása igen komoly kihívást jelentett a feladatra vállalkozó egyetemi oktatók, doktoranduszok, diákok és kutatócsoport tagok számára, mivel egy régies nyelvet használó, hosszú körmondatokban fogalmazó,

titkosszolgálati szlenggel, belső utalásokkal és rövidítésekkel tarkított, korabeli helyesírással íródott szöveget kellett átültetniük magyarra. Mindezek ellenére a nagy ívű vállalkozásban résztvevő csapatnak igen színvonalas munkát sikerült letennie az asztalra. A munka sikerében a Terra kiadó pozitív hozzáállásán kívül komoly szerepet játszott az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának és a Magyar Ruzsisztikai Alapítványnak a támogatása, akik anyagilag támogatták a forrásgyűjtemény megjelenését.

Mindezek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a kötet magyarországi megjelenése komoly előrelépést jelent a múlt század eleji Oroszország történetének jobb megismeréséhez, és minden bizonnyal érdeklődésre tarthat számot mind a szakmai, mind pedig a nagyközönség részéről.

A Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport kiadványsorozatának harmadik köteteként látott napvilágot 2009-ben Kolontári Attila és Lengyel Gábor szerkesztésében az „*Utak és alternatívák*”. *Előadások és tanulmányok az 1917-es orosz forradalom 90 éves évfordulója alkalmából* című könyv.⁴ A tanulmánykötet a 2007-ben megtartott azonos című nemzetközi konferencián elhangzott előadások írott változatait tartalmazza, így ennek köszönhetően nem csupán a dél-dunántúli régióban és Budapesten tevékenykedő kutatók tanulmányai kaptak benne helyet, hanem még külföldi szerzők angol nyelvű írásai is.

A kötetben – az első kötet hagyományait folytatva – nem csupán a tudományos élet hagyományos szereplői (egyetemi oktatók, akadémiai kutatók) publikáltak, hanem számos fiatal tehetség (egyetemi hallgató, doktorandusz) is lehetőséget kapott rá, hogy kutatásainak eredményeit megossza a szakmai közönséggel. Ennek következtében a tanulmányok mind stílusukban, mind témaválasztásukban igen széles skálán mozognak, de ez hasznára válik mind a szakmának, amely új szerzőkkel gazdagodott, mind pedig az olvasóknak, akik új témákkal ismerkedhetnek meg ennek az előremutató kezdeményezésnek köszönhetően.

A kiadvány alapvető rendező elve a kronológia, amely önmagában természetesen nem sokat jelentene, ha a tanulmányok megmaradtak volna kizárólagosan az 1917-es orosz forradalom eseményeinek bemutatásánál. Azonban a feldolgozott témák sokkal szélesebb időintervallumot ölelnek fel, hiszen a tanulmányok a 19. század második felétől gyakorlatilag napjainkig számos érdekes kérdést járnak körbe, tehát ugyanúgy találkozhatunk a krími háborúban elszenvedett orosz veszteségek elemzésével, mint a csecsen kérdés történeti

⁴ KOLONTÁRI ATTILA–LENGYEL GÁBOR (szerk.): „*Utak és alternatívák*”. *Előadások és tanulmányok az 1917-es orosz forradalom 90 éves évfordulója alkalmából*. MOSZT, Pécs, 2009. 275 o.

kontextusban történő vizsgálatával. Ez a fajta széles látókörű megközelítés egyértelműen emeli a kötet értékét, hiszen ennek köszönhetően az olvasó Oroszország és a Szovjetunió történelmének elmúlt másfél évszázadába nyer betekintést, amely egy sokkal összetettebb és reálisabb kép kialakítását teszi lehetővé Európa keleti nagyhatalmáról. Ezen felül ez a kép minden bizonnyal segít jobban megérteni a mai orosz külpolitikát is, amely komoly befolyást gyakorol a mi életünkre is.

A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé a kötet mind a hús írásának részletes bemutatását, ezért az alábbiakban a különböző kutatógenerációk két-két képviselőjének írása kerül részletesebb bemutatásra, amelyek remélhetőleg jól érzékeltetik a kötet sokoldalúságát.

A kutatócsoport fiatal doktoranduszai közül elsőként Huszár Mihály *Romanov Miklós* című tanulmányát kell említeni, amelyben a szerző II. Miklós cár életének utolsó másfél évét vette górcső alá. Huszár írása azt tűzi ki célul, hogy részletesen bemutassa az utolsó orosz cár szerepét az 1917-es forradalomban és ezt sikerrel teljesíti is. A történelmi tényeket korabeli visszaemlékezésekkel vegyítő írás érzékletesen mutatja be azt a folyamatot, amelynek eredményeként minden oroszok cárja előbb hatalmáról kényszerült lemondani a forradalmi események hatására, majd pedig végül családjával együtt kivégezték. Az általánosan ismert eseményeket nagy részletgazdagsággal és hiteles forrásokra támaszkodva bemutató tanulmány dicséretére válik a pályája elején járó fiatal történésznek.

A Polgár Tamás által jegyzett *1917 és a lengyel kérdés. Az oroszországi események hatása a lengyel függetlenség kérdésére* című írás egy újabb érdekes és valamivel kevésbé ismert témát jár körbe. Számos eredeti nyelvű forrást felvonultatva a szerző részletesen bemutatja Lengyelország helyzetét az első világháborút közvetlenül megelőző időszakban, valamint a konfliktus éveiben. Világosan kiderül, hogy a korábban mellőzött lengyel kérdés csak a hosszúra nyúlt háború diktálta változások fényében válhatott érdekessé a nagyhatalmak számára, amelyeknek a területen zajló hadi események következtében az érdeklődésük középpontjába került. Az érdekelt felek – Oroszország, Németország, Osztrák-Magyar Monarchia – mind másképp képelték el a lengyel területek jövőjét, amely tervek közül ráadásul egyik sem felelt meg hosszútávon a lengyelek várakozásainak, akik újból önálló, erős államot szerettek volna. 1917-re tehát nyilvánvalóvá vált, hogy a korábban a központi hatalmakkal együttműködő lengyel katonai alakulatok az érdekellentétek miatt eljutottak a korábbi szövetségessel való szakításig. Ugyanakkor a már háború utáni rendezésben gondolkozó Franciaország felkarolta a lengyelek ügyét, amelyet tovább erősített Wilson elnök

állásfoglalása is, aki egy erős nemzeti alapokon nyugvó Lengyelország mellett tette le a voksát. Ennek alapján megállapítható, hogy a háború utáni rendezés jelentős részben 1917 folyamán kristályosodott ki a párhuzamosan zajló keleti és nyugati események hatására.

A szakma elismert kutatóinak írásai közül, melyek szép számmal találhatóak a kötetben, nehéz csupán kettőt kiválasztani. Elsőként egy nagyszabású eszme- és politikatörténeti áttekintést kell megemlíteni (Bebesi György: *Bolsevizmus-sztálinizmus*), melynek szerzője nagy ívű összefoglalást ad a 19. század második felében megszületett, majd pedig folyamatosan fejlődő bolsevik ideológiáról, amelyet a sztálinizmus vált fel a 20. század 20-as, 30-as éveiben, illetve ennek következményeiről az orosz-szovjet állam fejlődésére nézve. A kifejezetten olvasmányos és informatív tanulmány bemutatja azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen a századelő Oroszországának sajátos körülményei között a bolsevizmus át tudta venni, majd meg is tudta őrizni a hatalmat az európai kontinens legnagyobb területű országában. Különösen érdekes az a rész, mely a hatalomátvétel utáni útkeresés nehézségeit adja közre, melynek eredményeképpen egy jelentősen átalakult új felfogás, a sztálinizmus lépett a bolsevizmus örökébe. Ez a folyamat természetesen nem ment zökkenőmentesen, így az átmenet számos áldozattal járt a politikai vezetés és a hétköznapi emberek soraiban egyaránt, de eredményeként egy teljesen egyedülálló politikai-gazdasági rendszer jött létre, amely – egyébként jelentős – ereje nagy részét saját lakosságának elnyomására és ellenőrzés alatt tartására használja fel. Ez a sajátos berendezkedés egyszerre gyengíti és erősíti az országot, amely saját maga segíti elő a II. világháború elejének nagy német győzelmeit tisztogatásaival, de ugyanakkor a háború nagy győztesévé is válik átszervezett és erőltetetten modernizált gazdaságának köszönhetően. Ennek a sajátos ideológiának a felszámolására végül csak az 1950-es évek elején, Sztálin halála után kerül(hetet)t sor.

Hiánypótló írásnak tekinthetjük Kolontári Attila *Moszkva és Németország „októberi forradalma”* című tanulmányát, melyben a szerző az 1923-as német politikai válsággal kapcsolatos szovjet magatartás vizsgálatát tűzte ki célul. Ebből kifolyólag az olvasó nem csupán a német kommunista párt elvetélt forradalmi kísérletének részleteivel ismerkedhet meg, hanem egyúttal betekintést nyer a szovjet nagyhatalmi politika kulisszái mögé is. Kifejezetten érdekes végigkövetni azt a tervezési és támogatási folyamatot, amelynek során a szovjet vezetés előkészítette és finanszírozta a németországi kommunista fegyveres felkelést. Ugyanilyen tanulságos a Vörös Hadsereg felkészítése a tervezett nagyszabású akcióban való részvételre, amely egyébként lengyel közreműködést is igényelt volna, mivel a szovjet

csapatok csak Lengyelországon – annak beleegyezésével – juthattak el német területekre. Ugyanakkor ugyanez a szovjet vezetés mérte fel realisabban az esélyeket, amikor a német munkásmozgalom gyengeségére hivatkozva végül az általános sztrájk és az azt követő fegyveres felkelés lefújása mellett döntött. Végül csupán Hamburgban került sor kommunista fegyveres akcióra október 23-án, melyet gyorsan el is fojtottak a német katonai és rendőri erők. Érdekes módon ez a kudarc nem ásta alá a Szovjetunió külföldi kapcsolatait, mivel olyannyira titokban tudta tartani szerepét a nagy nyilvánosság előtt, hogy végül 1924 folyamán számos nyugati állam vette fel vele hivatalosan a diplomáciai kapcsolatokat.

A magyarországi ruszisztikai kutatások egyik méltán elismert szakértője, Krausz Tamás az orosz történelem két meghatározó alakjának, Leninnek és Sztruveinek kapcsolatát vizsgálja részletesen (*Lenin és Sztruve – a marxizmus és leninizmus szétválása Oroszországban*) közel félévszázadon keresztül a kezdetektől az 1940-es évekig. A komoly kutatásokon alapuló tanulmány egyik legnagyobb érdeme, hogy a két politikus természetére vonatkozó számos közkeletű legendával leszámol, miközben átfogó képet fest ideológiai fejlődésükről, melynek eredményeként a marxizmust hirdető két barát fokozatosan eltávolodott egymástól, hogy végül a forradalmat követő polgárháború idején már esküdt ellenségekként nézzenek szembe egymással. Ennek ellenére paradox módon Sztruve Leninnek köszönhette életét, mikor a második világháború idején bizonyítani tudta az őt letartóztató német hatóságoknak, hogy Lenin negatív állásfoglalása okán az Oroszországi Kommunista Párt halálra ítélte őt, mivel így marxista kém helyett veszélytelen orosz emigránsnak tekintették és szabadon engedték.

Végül, de nem utolsósorban röviden meg kell említeni Molnár F. Tamásnak, a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar professzorának írását (*A krími háború véres veszteségeinek becslési módszereihez: Tolsztoj Szevasztopol ostrománál*), amely komor hangulatú témaválasztása ellenére a kötet egyik színfoltja abban az értelemben, hogy teljesen újszerű megközelítéssel vizsgálja a krími háború egyik aspektusát, mivel összeköti a hadtörténelmet, a klinikai orvoslást és a szépirodalmat. Tanulmányában a mellkas sérülések túlélési valószínűségét vizsgálja az orosz hadseregben – melyről egyébként hivatalos statisztika nem áll rendelkezésre – Tolsztoj visszaemlékezései alapján. Bár ez a megközelítés meglehetősen sajátosnak tűnhet, de a tárgyilagos, már-már szenttlen eseteírások lehetővé teszik annak meghatározását, hogy mekkora túlélési eséllyel rendelkezett egy mellkas sérülést szenvedő orosz katona a krími háborúban. Ez a szám húsz százalék körül volt, ami egybeesik a pontosan dokumentált francia és angol adatokkal. Ennek alapján érdemesnek látszik szem

előtt tartani a szépirodalmi alkotásokat is, mint esetleges történelmi információforrásokat, hiszen a regényes megfogalmazás akár valódi többletinformációk hordozója is lehet a száraz statisztikákhoz képest.

A MOSZT Kutatócsoport kötetét ajánljuk mindenkinek, aki szeretné jobban megismerni az orosz-szovjet történelmet alul- és felülnézetből egyaránt.

A MOSZT Könyvek negyedik kötete egy évvel később, 2010-ben jelent meg, és újfent egy konferencia adta a kiadvány megjelenésének az alapját, ugyanis a MOSZT Kutatócsoport 2009-ben számos évfordulóhoz kapcsolódva Afganisztán múltjáról, jelenéről és jövőjéről tartott konferenciát *Afganisztán–1979–89–99–2009* címmel. A konferencia és az azonos címet viselő kötet⁵ létjogosultságát az a három évtizednyi időtáv adta, amely egyaránt lehetőséget biztosított a történettudományi megközelítésű vizsgálódásnak, a politológiai elemzéseknek, valamint a hadtudományos és biztonságpolitikai analíziseknek. Ez a sokszínűség egyszerre lehetővé tette, hogy a közreműködők saját szűkebb tudományterületükről kimozdulva interdiszciplináris megközelítésben dolgozzák fel ennek az időszaknak a történéseit. Ez annál is inkább sikeres lehetett, mivel az előadók és szerzők között nem csupán a tudomány, hanem az eseményekben tevőlegesen résztvevő fegyveres erők képviselői is helyet kaptak, így első kézből származó hiteles beszámolók és tudományos elemzések egyaránt elhangzottak, illetve megjelentek a kötet lapjain.

Bár utóbbiak között nem találjuk meg az összes előadás írásos változatát, a kiadvány tizenkét tanulmánya különböző szempontok alapján átfogó képet nyújt az afganisztáni helyzet alakulásáról az elmúlt három évtizedben, miközben elgondolkasztó következtetéseket is megfogalmaz a jövőre vonatkozóan.

A kiadvány első tanulmányát (*Az afganisztáni szovjet intervencióhoz vezető út*) Fischer Ferenc egyetemi tanár, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja jegyzi, aki felfezető írásában mutatja be azt a világpolitikai helyzetet, mely lehetővé tette a Szovjetunió számára, hogy fegyveres erővel beavatkozzon Afganisztánban az 1970-es évek végén. A hidegháborús játszma idevágó fejezetének és a szovjet stratégiai érdekeknek részletes bemutatása jól alapozza meg a kötet gondolatmenetét.

Ezt követően Surányi Róbert nyugalmazott egyetemi docens *Afganisztán az oroszlán és a medve között: az angol-afgán háborúk, 1839–1919* című tanulmányában vizsgálja a közép-ázsiai ország helyzetét a két vetélkedő gyarmatosító hatalom szorításában. A történelmi

⁵ DÁVID FERENC–KOLONTÁRI ATTILA–LENGYEL GÁBOR (szerk.): *„Afganisztán–1979–89–99–2009.” Előadások és tanulmányok az afganisztáni események hármasszázados évfordulója alkalmából.* MOSZT, Pécs, 2010. 216 o.

előzményeket bemutató írás nagyon érdekes és hasznos olvasmány a térség távolabbi múltja iránt érdeklődőknek és érzékletesen jeleníti meg az afgán nép szabadságszeretét, amely hosszútávon nem tűri meg a hódítókat.

Kolontári Attila egyetemi docens *Az afganisztáni szovjet beavatkozás külső és belső körülményei* címmel folytatja a kötet első tanulmányában felvetett átfogó kérdések vizsgálatát, miközben alaposan körbejárja az afgán és szovjet társadalmi, politikai és gazdasági viszonyokat is, melyek nélkül a szovjet intervenció nem lenne értelmezhető. Különösen érdekes a magyar-afgán külpolitikai kapcsolatok alakulásának vizsgálata, melyet a tanulmány csupán mellékszálként dolgoz fel, de érdekes szeletét adja a nagy nemzetközi összképnek.

A kötet következő három írása (*A szovjet légi erő afganisztáni szerepvállalása, 1979–1989; Afganisztán, a „Szovjetunió Vietnámja”, 1979–1989; A szovjet csapatok kivonulása Afganisztánból – a vereség főbb okai, a háború mérlege*) igen részletes hadtörténeti áttekintést nyújt a Szovjetunió afganisztáni katonai szerepvállalásáról Bihary Gyula, Horváth Csaba és Lengyel Gábor tolmácsolásában. A három szerző nem csupán ismerteti az intervenció katonai eseményeit, de részletes elemzést is nyújt azok háttéréről és következményeiről, melyek napjainkig ható módon befolyásolják az ország és a régió életét.

Bebesi György *Néhány adalék az afganisztáni iszlám fundamentalizmus kérdésköréhez 1979–1989 között – Mudzsahedek és tálibok* című tanulmányában a mudzsahed és tálib mozgalmak előzményeiről, születéséről és aktivitásáról nyújt nagy ívű és alapos áttekintést. Külön figyelmet szentel a tálib mozgalomnak és a terrorizmus kapcsolatának, amely világszerte ismertté tette az előbbit, de egyben bukását is okozta, mivel magára vonta a világ elsőszámú katonai hatalmának, az Amerikai Egyesült Államoknak a haragját.

Tálas Péter *Csökkenő afganisztáni esélyek* című írásában az Egyesült Államok és a NATO 2009–2010 folyamán tapasztalható tevékenységét helyezi mérlegre a négy kulcsfontosságú területen (biztonság, segélyezés, kábítószer termelés, regionális dimenzió) elért eredmények tükrében. Ezek alapján arra a következtetésre jut, hogy a vizsgált időszak tendenciái negatívak, amelyek a szövetséges – és így a magyar – szerepvállalási stratégia újragondolását teszik szükségessé.

Elsőként Wagner Péter (*Helikopter-hiány az afganisztáni nemzetközi műveletekben*), majd Lippai Péter (*Az MH-PRT-2 Afganisztánban*) veszi górcső alá a 2000-es évek afganisztáni hadműveleteinek nemzetközi és magyar vonatkozásait. Mindkét tanulmány számos olyan problémára hívja fel a figyelmet, melyek megnehezítik a nemzetközi erők

számára a helyzet tartós rendezését, ugyanakkor bemutatják az elért eredményeket is, melyek mögött adottságaihoz képest jelentős magyar szerepvállalás is található.

A kötet utolsó írása, mely egyben a konferencia zárszavaként is szolgált, *Afganisztán helye a 21. század biztonságában* címmel Felházi Sándor ezredes nevéhez fűződik, amelyben a szerző kiemeli azt a tényt, hogy az afganisztáni konfliktus katonai megoldása kivitelezhetetlennek tűnik. Ugyanakkor a katonai szerepvállalás elengedhetetlen annak érdekében, hogy gazdasági és politikai megoldás jöhessen létre, amely biztosítja a térség nyugalalmát és kiegyensúlyozott fejlődését.

A közreműködők személyének és tanulmányaik színvonalának köszönhetően minden bizonnyal ez a kötet is hozzájárult az Afganisztán jövőjéről szóló közös gondolkodáshoz, így vitathatatlan tudományos érdemei mellett egy történeti jellegű műtől szokatlan módon valószínűleg egy jelenleg folyó katonai konfliktus jobb megértéséhez és esetleg lezárásához is hozzájárul.

Bebesi György: *A roskatag kolosszus bukása – Oroszország története a 19. században* című könyve 2011-ben jelent meg a MOSZT Könyvek sorozat 5. darabjaként.⁶ A száz oldalas kötetben kronológia, névmutató, tárgymutató és válogatott magyar nyelvű bibliográfia kapcsolódik a főszöveghez. Ez a szerkesztési elv manapság szinte elvárható egy egyetemi jegyzetben vagy tudományos igényű megírt szakkönyvben. A kiadvány szerkesztési munkáit *Lengyel Gábor és Kolontári Attila* végezte el, akik a MOSZT vezető tagjaiként az elmúlt egy évtizedben a megjelent tanulmánykötetek és kiadványok lektorálásainál, szerkesztésénél folyamatosan jelen voltak. Jelen könyvnél is jellemző az a lényegre törő, ugyanakkor alapos és hiteles írásmód, amely Bebesi György munkáit és az általa szerkesztett tanulmányköteteket jellemzi. Ha röviden jellemezni akarjuk, akkor írhatjuk róla, hogy a PTE BTK Történettudományi Intézetben és a pécsi orosz történelem oktatásában méltán nevezhetjük iskolateremtőnek munkásságát, amelyet népszerű előadásai és konzulensi munkája is bizonyítanak.

A könyv elsősorban az egyetemi oktatásban kíván fontos kiegészítő anyagként szolgálni a 19. századi orosz történelem tanulmányozásához, ám az Oroszország megismerése iránt érdeklődő nagyközönség igényeit is kielégíti. A 19. századi egyetemes történelem nem véletlenül kapta a „hosszú” jelzőt, amely az 1801 és 1914 közötti időszakot öleli fel. Erről Bebesi György szerkesztésében 2010-ben jelent meg *A hosszú tizenkilencedik század rövid*

⁶ BEBESI GYÖRGY: „*A roskatag kolosszus bukása*”. *Oroszország története a 19. században (1801–1914)*. MOSZT, Pécs, 2011. 100 o.

története című könyv, amelyet tekinthetünk *A roskatag kolosszus bukása* című kötet előzményének. A többszerzős könyv alaposan tárgyalja az európai, az észak-amerikai és a világ többi részének politikatörténetét, gazdaságát és társadalmi jellemzőit. Mindegyik szerző törekedett a legpontosabb, ugyanakkor legolvashatóbb stílusban való írásra. Ennek a könyvnek a szerkesztési alapelvei köszönnek be a most bemutatott kiadványnak, amelyet hangsúlyosan olyan könyvnek is ajánlhatunk, mely segíti az egyetemi hallgatókat egy szemináriumi dolgozat, vagy a szakdolgozat elkészítésében. Magyar nyelvű irodalomjegyzéke jó kiindulópont lehet az orosz történelem megismeréséhez és megtanulásához.

Bebesi György tudományos munkáiban mindig hangsúlyosan szerepeltek a politikatörténet, az eszmei irányzatok alapos vizsgálata, mivel nélkülük nem érthetőek meg azok a történések, amelyek Oroszország 19–20. századi történelmét befolyásolták. Érdemes itt említeni a 2005-ben megjelent *Az orosz politikai konzervativizmus 100 éve (1820–1920)* című tanulmánykötetet, amely a magyar nyelvű legfrissebb eszmetörténeti összefoglalónak is tekinthető.

A roskatag kolosszus bukása. Oroszország története a 19. században című könyvet szívesen ajánljuk mindenkinek, hiszen Oroszország a világtörténelem olykor mellék-, máskor főszereplője, de semmiképpen sem elhanyagolható alakítója ma is.

A PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskolája Kutatási Füzetek sorozatának 18., a MOSZT Könyvek 6. köteteként látott napvilágot Bebesi György és Lengyel Gábor szerkesztésében az *Európa peremén. Válogatott írások Oroszország és a Szovjetunió történetéből* című kiadvány.⁷ A könyv két nagy egységre tagolódik. Az első részben (21–169.o.) Bebesi György saját, illetve társszerzős írásai kaptak helyet, míg a másodikban (171–310.o.) elsősorban a körülötte kialakult kutatócsoport fiatal doktoranduszainak közleményei.

A Bebesi által önállóan jegyzett négy tanulmány szerves egységet alkot: közülük kettő az eszmetörténeti-historiográfiai műfajba tartozik – az egyik az oroszországi szélsőjobb eszméinek rekonstruálásával foglalkozik a 19–20. század fordulójának időszakára vonatkozóan, míg a másik a politikai konzervativizmus és a szélsőjobb rendszerváltás utáni oroszországi kutatásával –, kettő pedig az orosz államfejlődés és a politikai struktúra

⁷ BEBESI GYÖRGY–LENGYEL GÁBOR (szerk.): „Európa peremén”. *Válogatott írások Oroszország és a Szovjetunió történetéből*. MOSZT-Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, 2013. 331 o.

problematikájára koncentrálna a 18–20. század relációjában. E rész és egyben az egész kötet leghosszabb tanulmánya, *Az orosz birodalom története 1725–1801: Nagy Pétertől I. Pálig*, teljes verziója annak az írásnak, amely terjedelmi okok miatt csak rövidítve jelent meg 2007-ben egy OTKA kutatás eredményeit közlő kötetben (Sashalmi Endre (szerk.): *Kelet-Európa és a Balkán 1000–1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* PTE BTK Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2007.) A tanulmány, a kötet koncepciójának megfelelően, de ehelyütt sokkal terjedelmesebben fejti ki az Orosz Birodalom 18. századi területi terjeszkedését a különböző irányokban, és (ugyancsak a koncepcióval összhangban) a hatalommegosztás de facto és de jure meglétére, illetve hiányára fókuszál országos, valamint helyi szinten, továbbá a kormányzati infrastruktúra jellegét és szintjeit mutatja be. Ennek folytán lehetőség nyílik arra, hogy a 18. századi, a péteri reformok utáni orosz államot elhelyezzük egy európai tablón.

A jogi-intézményes hatalommegosztás lehetőségét a realitás szintjén első ízben az 1905-ös forradalom hozta felszínre Oroszországban. Ennek hátterét és a kísérlet interpretációját adja az a tanulmány, amely *Az első orosz alkotmány születése és a cárizmus utolsó „félparlamentáris” 10 éve, a júniusi monarchia* címet viseli, s az írást a szélsőjobbos, az autokrácia változatlan fenntartását hirdető monarchista erők, az ún. feketeszázak nézetének rekonstruálásával foglalkozó tanulmány helyezi eszmetörténeti kontextusba. A szerző, miként a szakirodalom is, rámutat, hogy az 1906-os alaptörvény rendelkezései visszalépést jelentettek az 1905. október 17-i manifesztumhoz képest az autokrácia irányába – mégis az előbbi alapján működő négy állami дума szerepét szerinte nem szabad lebecsülni. Különösen fontos volt, írja, hogy a „*III. Állami Duma kitöltötte teljes mandátumát, s közben fokozatos ellenőrzést nyert a hadsereg és a flotta fölött, illetve beleszóllhatott a kormányzás ügyeibe*”, a negyedik дума pedig „*1917. március 2-án leváltotta a cárt és tehetetlen kormányát, és kezébe vette a hatalom gyakorlását és önálló kormányt nevezett ki, végrehajtva ezzel a rendszer megdöntését, a дума-forradalmát*”. Más szavakkal, a „*kényszerből létrehozott, korlátozott jogkörű testület valódi hatalmi tényezővé vált 1917-ben*”, megdöntötte a cárizmust – a sors iróniája azonban, hogy „*néhány hónapon belül maga is áldozatul esett, az általa is indukált forradalmi folyamatnak*”.

Az első rész nagyobb lélegzetű tanulmánya még az 1990-es évekbeli Magyarország középiskolai tankönyveiben megjelenített Oroszország-kép elemzése, melyet Kolontári Attilával társzerzőként jegyez Bebesi. Az írás mind az akkreditált, mind a bővebb ismereteket nyújtó alternatív tankönyveket bevonta a vizsgálatba, melynek konklúziója az, hogy a közölt

ismeretek sokkal részletesebbek a 20. század vonatkozásában, mint az előző korszakokra nézve, ugyanakkor a különböző megközelítésekből megírt tankönyvek pontos és megbízható ismereteket közölnek, és „*érzelmileg és erkölcsileg semmiféle negatív hangolást nem tartalmaznak*” az orosz történelemről. Mindazonáltal a szerzők hangsúlyozzák, hogy e könyvek történelemképe nem adhat biztos támpontot arra nézve, hogy milyen is (volt) a valós Oroszország-kép, minthogy ezt a tanárok által közvetített magyarázat és a társadalmi közeg (közgondolkodás, média) is alakítja. A könyv első szerkezeti részét egy rövid, háromszerzős (Jemnitz János–Bebesi György–Lengyel Gábor) életrajz zárja *Kamenyevről*.

A második nagy szerkezeti egység, az elsővel közel azonos terjedelemben, ugyancsak hat tanulmányból áll, amit Huszár Mihály írása nyit meg *Orosz forradalmárok – Szibériai politikai foglyok. Száműzetési gyakorlat a 19. század végi Oroszországban* címen. Forrásaként George Kennan amerikai újságíró két angol nyelvű könyvének 1905-ös magyar fordítása szolgált: Kennan, aki kitűnően beszélt oroszul, 1870–71-ben járt Szibériában és az itt szerzett tapasztalatait adta közre először a Century magazinban, majd abban a két könyvben, amelyet a magyar mellett számos nyelvre lefordítottak. Valószínűsíthetően Kennan művei visszhangjának tudható be, hogy II. Miklós 1900-ban eltörölte a Szibériába és a Kaukázuson túlra történő száműzetést, amely büntetési forma jellemzője volt a 19. században a határozatlan idejűség. Ehhez a témához földrajzilag illeszkedik Szunomár Szabolcs tanulmánya, *A cári Oroszország távol-keleti politikája a századfordulón* címmel, amely lényegében szakirodalmi áttekintést ad a kérdéssel a magyar nyelvű művek alapján, s e problematikán belül a legnagyobb teret az orosz-japán háborúnak szenteli.

Más műfajt képvisel Kolontári Attila, a történeti ruszisztika elismert művelőjének írása, amelyben a szerző azon levéltári alap kutatásainak eredményét teszi közzé, amely az orosz és magyar történelem egy feltáratlan és igen érdekes érintkezési pontját vizsgálja: nevezetesen az orosz fehér emigránsok magyar kapcsolatait. Ezen emigránsok közül ugyanis sokan Magyarországon telepedtek le a Horthy-korszakban, de a szerző jelen tanulmányában nem ezt a területet veszi górcső alá, hanem néhány olyan politikai kalandor és szélhámos történetét villantja fel, akik ilyen vagy olyan módon hasznot szerettek volna húzni a magyar kapcsolatból (*Szélhámosok, kalandorok, fantaszták. Adalékok a magyar-orosz fehéremigráns „együttműködés” történetéhez*).

Bendarzsevszkij Anton Kuropati – egy nemzet tömegsírja című tanulmányában azt a folyamatot tárja elénk, hogy egy véletlen (néhány gyerek egyszerű várépitő játéka) és egy egyéni kezdeményezésből indult régészeti terepfeltárás találkozásaként miként derült fény

1988-ban Sztálin egyik gaztettére egy Minszk melletti, manapság Kuropatinak (jelentése: fehér vadvirágok) nevezett helyen, ahol 1937–1941 közt több tízezer (de minimum 30 ezer) embert végeztek ki és temettek el tömegsírokba az NKVD emberei. A szörnyű felfedezés megmozgatta a belorusz társadalmat, amely az utcára vonulva kezdte követelni a kérdés kivizsgálását, s ezáltal Kuropati a kommunista rendszerrel szembeni fellépés szimbólumává vált. Előkerültek a belorusz nemzeti szimbólumok, a tömegsír felfedezésének és a gyilkosságok kivizsgálásának továbbgyűrűző hatását pedig jól mutatja, hogy az a régész alapította meg 1989-ben a Belorusz Népi Frontot, akinek érdeklődése és egyéni kutatása folytán az egész ügy kirobbant.

Bene Krisztián *Szovjet hadifogolytáborok a második világháborúban – Francia szemmel* című tanulmánya francia levéltári források alapján igyekszik feltárni, azoknak a francia állampolgároknak a sorsát, akik a német hadseregben szolgáltak (akár önkéntesként, akár azért, mert erőszakkal besorozták őket), és ennek kötelékében hadifogságba estek. E hadifoglyok, akiknek a számát 40-45 ezerre teszik, a háború után ambivalens helyzetbe kerültek, „hiszen az ellenség egyenruhájában estek fogságba, de mégis egy baráti állam polgárai voltak”. Ez utóbbi tény ellenére a szovjet hatóságok semmiféle különleges bánásmódban nem részesítették őket, s közülük csak kb. 20 ezren térhettek élve haza.

Érdekes és örökzöld témát feszeget Dávid Ferenc *A magyar katonai titkosszolgálatok és a szovjet partnerszolgálatok kapcsolata 1945 és 1947 között* című írása, amely primer forrásként visszaemlékezésekre épül, s a szerző kijelenti, hogy a rendelkezésekre álló adatok sporadikus volta miatt mindössze arra vállalkozhatott, hogy „*információmorzsák alapján, körvonalalaiban*” érzékeltesse a kapcsolatok hivatalos és nem hivatalos aspektusait.

Végül a kötet társszerkesztőjének, Lengyel Gábornak a tanulmánya zárja a sort, *Kényszerek és erkölcsök – A gorbacsovi „új gondolkodás” külpolitikai vonatkozásai* címmel, amely két tényezőben látja az új irányvonal megjelenését. Egyrészt a szerző által „*objektív kényszernek*” nevezett helyzetben, melyen azt érti, hogy Gorbacsov felismerte: az adott gazdasági és külpolitikai helyzet nem tette lehetővé „*hogyan a Szovjetunió egyenrangú félként álljon szemben a Nyugattal, s alkossa a bipoláris világrend egyik pólusát*”. A másik tényezőt pedig a Gorbacsov és stábjá által képviselt új világnézet külpolitikai vonatkozásai jelentették. A gorbacsovi külpolitika ugyanis szakított a korábbi időszak két fő alaptézisével: a proletár internacionalizmussal, ami az antiimperialistának nevezett mozgalmak támogatását jelentette, és a békés egymás mellett élés doktrínájával, ami viszont a kapitalista országokkal való status quo fenntartását hirdette. Ehelyett megjelent az

egyetemes emberi értékek hangsúlyozása, és egyúttal elvetette „*a szovjet rendszer felsőbbrendűségéről és kizárólagosságáról*” vallott meggyőződést, ami aztán magával vonta például a szabad választás elvének elfogadását.

A kiadványsorozat ezen kötetét mindazoknak ajánljuk, akik az orosz–szovjet-posztszovjet történelem iránt érdeklődnek.

A MOSZT Könyvek eme hosszúra nyúlt, de szükségszerűen csupán áttekintő jellegű bemutatása után levonhatjuk a következtetést, hogy a 2004-ben megkezdett műhelymunka meghozta gyümölcseit, a kutatócsoport kiadványai az eltelt tíz év során érdemben tudtak hozzájárulni a magyar történettudomány gazdagításához. Különösen fontos kiemelni, mint ahogy az már többször megjelent ennek az írásnak a lapjain is, hogy a műhely vezetője igazi iskolateremtőként képes volt arra, hogy ígéretes fiatal kutatók egész sorát vonja be a közös munkába, amely azzal kecsegtet, hogy a magyar tudományos életet magas színvonalon képviselő MOSZT Kutatócsoportnak gazdag múltja és eseménydús jelene után minden bizonnyal ígéretes jövője is lesz.